
Macao 1999 – konec kolonialismu, konec století, konec evropské doby

Jan Klíma

Stažení britské vlajky v Hongkongu a předání jednoho z nejproslulejších asijských operních bodů Velké Británie Číně 1. července 1997 provázela nejen v anglosaském světě oprávněná vlna nostalgie. Skončila jedna historická etapa, Asie se bez odporu i bez války ujala řízení svých věcí. Dějiny evropské nadvlády nad světem však budou definitivně končit ústupem jiné, nejstarší koloniální mocnosti z malé, ale po mnoho staletí důležité základny křesťanů v Asii. Portugalská osada na jihočínském pobřeží naposledy ukáže, že historický význam a symbolika Macaa nepoměrně převyšují jeho nepatrnou rozlohu 16 km².

„Není jiné věrnější“

Po nalezení cesty do Přední Indie se portugalští plavci s překvapující pohotovostí prodrali do moří Zadní Indie a pak Malackým průlivem až do Tichého oceánu. Už v roce 1514 nebo 1515 vztyčil Jorge Álvares *padrão* – sloup s křížem a s portugalským královským znakem – v jihočínském Tamau a v roce 1516 se Rafael Perestrelo plavil ústím Perlové řeky ke Kantonu. O čtyři roky později se od Kantonu vydal až do Pekingu portugalský posel Tomé Pires, aby navázal styky se samotným císařem velké Číny. Když se dlouho nevracel, vyjel Simão Peres de Andrade hledat svého krajana, ale počínal si tak nevybíravě, že za to vzdálený vyslanec zřejmě zaplatil životem. Nové poselstvo, které v roce 1522 formoval u Kantonu Martim Afonso de Melo, narazilo opět na pramalou ochotu čínského dvora vyjednávat s „bílými dábly“. Portugalci tedy prezentovali svou nejsilnější devizu; v námořní bitvě likvidovali shluk džunek v Jihočínském moři.¹

Když byli portugalští obchodníci v roce 1542 zaneseni tajfunem do Japonska, uvědomili si potřebu spolehlivé základny na čínském pobřeží. V té době už v Liam-Po portugalský obchod prosperoval, ale Číňané občasnými ničivými nájezdy ukazovali, kdo je tu pánem. Kolem roku 1552 se Portugalci poprvé objevili u neobydleného poloostrova v deltě Perlové řeky nazývaného Ama-On či Amagau, aby tu usušili mokré zboží. Místo, kterému sami říkali Amacao, později Macau, se jim zalíbilo. Každá cesta odtud do Japonska jim vynesla obrovské jmění (kolem 600 000 *cruzados*), stejně výhodný byl obchod v samotné Číně. Při takovém výnosu bylo možné přistoupit na podmínky čínských úředníků a vybudovat si v regionu seriózním a bezkonfliktním způsobem pevnou základnu.

Tento krok podnikl v roce 1554 Leonel de Sousa, který o tom o dva roky později napsal z indického Kóčínu infantu Luísovi, bratrovi portugalského krále Jana III.: „... *i libilo se Našemu Pánovi, že navrhli podepsat mír a stanovili obvyklá cla..., tímto způsobem jsem uzavřel mír; a tak mnoho Portugalců podnikalo obchody v Číně s velkým prospěchem v městě Kantonu a jiných místech, kudy procházeli, odpočívající několik dní a projednávající své záležitosti po libosti, aniž by byli ohrožováni či platili více celních poplatků, než jsem uvedl...*“²

Portugalská osada tedy od svého založení uznávala čínskou suverenitu a vyrůstala jako sprátelené území, které se ukázalo být prospěšné i pro samotné jihočínské úřady. Už v letech 1554–1556 odehaly dobře vyzbrojené portugalské lodě pirátské džunky od ústí Perlové řeky. V roce 1557 bylo moře čisté a Číňané za takové zásluhy povolili Portugal-

cům zůstat, aniž byla první evropská koncese časově ohraničena. V roce 1564 stál v osadě kostel, v roce 1568 přijel mezi křesťanské obchodníky jezuitský biskup Melchior Carneiro. Mandarini z Kantonu stanovili v roce 1573 roční tribut Macaa na vysokých 500 *taeli* a navíc požadovali i clo z kotviště; osadě určili povinnost postavit na šíji mezi poloostrovem a čínskou pevninou dělicí zeď s bránou (*Porta do Cerco*), otevíranou jednou do týdne. Macao splnilo všechny podmínky a jako jakési portugalsko-čínské kondominium dál obchodovalo v širokém prostoru mezi Siamem a Japonskem.

V roce 1585 souhlasil portugalský místokráľ z indické Goy s ustavením senátu v Macau a příštího roku potvrdil pojmenování takto oficiálně vzniklého města „*Cidade de Nome de Deus de Macau*“ (Město Jména Božího Macao). Nadešel zlatý čas obchodu. Z Macaa jezdily lodě pravidelně do Japonska,³ ze zdejšího misijního centra mířili křesťanští věrozvěsti jak do severnějších končin Číny, tak k japonským ostrovům.⁴ Město provádělo opatrnou politiku vůči Pekingu, Madridu i Lisabonu, věnovalo se obchodům, a tak mělo dost sil odrazit nizozemské útoky v letech 1601, 1603 a 1604 a zvítězit nad mocnými protestantskými vetřelci ve velké námořní bitvě v červnu 1622,⁵ a to v situaci, kdy ani vzdálené Portugalsko, spojené v letech 1580–1640 se Španělskem, ani slabá a stále bojující Goa jim nebyly schopny pomoci. Říše mohla nanejvýš administrovat, řídit a chválit. Poté co Jan IV. z Bragançy obnovil portugalskou samostatnost, polepšil v roce 1654 Macau erb a udělil městu titul „*Não há outra mais leal*“ (Není jiné věrnější).

Čína však stále dobře kontrolovala základnu cizinců, a pokud uznala za vhodné, přivlastňovala si výhody a zisk. V roce 1613 přišel z Kantonu zákaz opevňovat Macao, naopak až z Pekingu kategoricky žádali Portugalce o vojenskou pomoc proti obvyklým povstáním ve vzdálených provinciích.⁶ Časem⁷ vzrostly čínské finanční požadavky do takové míry, že si Macao v roce 1660 muselo vypůjčit u siamských lichvářů a v následujících letech upadlo do bída a beznaděje. Poměry se zlepšily na konci šedesátých let, kdy Číňané udělili Portugalcům obchodní monopol. Macao muselo platit 8 000 patacas ročně, ale získávalo mnohem více. A opět přišel úder. V roce 1685 Číňané vyhlásili svobodu obchodu, a tím připravili Portugalce o lukrativní výsady. Navíc byla v Macau v roce 1688 otevřena čínská celnice, která ihned stáhla výnos na hostitelskou stranu. Portugalský král Jan V. poslal v roce 1726 do Pekingu dary nesmírné ceny a v letech 1752–1753 se další poselstvo pokusilo císaře obломit, aby celnici zrušil, ale marně. Portugalci nakonec vyřešili problém zřízením vlastní celnice vedle čínské v roce 1784. To zároveň znamenalo i větší samostatnost na portugalské Indii, která dosud zasahovala do administrace enklávy v Číně.

Po staletí plnilo Macao svou funkci jediného ohniska evropského obchodu a křesťanské víry⁸ v Číně, zůstávalo jednou z mála fungujících základen boje proti pirátskému obchodu. Žilo z portugalské iniciativy a z čínské tolerance. Byla to ojedinělá symbióza přízpusobivých Evropanů s racionálními Asijci. Každým dnem dokazovala, že koexistence dvou různých civilizací je nejen možná, ale dokonce prospěšná. Mocenské relace mezi velkou Čínou a malým Macaem určoval od počátku ten silnější.

Za převahy Evropanů

Během napoleonských válek pochopili význam Macaa Britové, kteří se v roce 1802 a znovu 1807 pokusili portugalskou základnu obsadit. Protože nebyli úspěšní, hledali v pozdějších letech vlastní podobnou základnu, která by „dílne světa“ umožnila obchodovat v nejlídnatějších končinách. Podářilo se jim to až po první opiové válce (1840–1842), kdy byl založen britský Hongkong. Od té doby brutálního nátlaku silných evropských mocností na slábnoucí Čínu využívali i mnohem slabší Portugalci. V roce 1844 Ferreira do Amaral rozšířil území osady o jižněji ležící sousední ostrovy Taipa a Koloane, vytlačil čínskou celnici z Macaa a demonstrativně posílil portugalskou ozbrojenou hlídku v bráně *Porta do Cerco*. V roce 1849 obsadil velitel místního portugalského oddílu Nicolau de Mesquita v krátké válce čínskou pevnost nad Macaem. Portugalci vykázali z města čínské

úřady a přestali mocné okolí respektovat i za tu cenu, že *Porta do Cerco* ve zdi oddělující město od Číny zůstávala zavřená i pro čínské zboží či zásoby. V té době už pod správu Macaa spadaly (s různými reorganizačními přestávkami) i portugalské základny na ostrovech východní Indonésie Floresu, Soloru a Timoru.

Pod evropskými a americkými tlaky se mandžuská dynastie vládoucí Číně hroutila. Už v roce 1862 byla podepsána provizorní dohoda o portugalské svrchovanosti nad Macaem. Definitivní dohodu přinesla doba, kdy už bylo čínské pobřeží poseté koncesemi evropských států. Podle textu Lisabonského protokolu z 26. března 1887 „*Čína potvrzovala trvalé obsazení Macaa a vládu portugalského státu zde a v závislých územích jako v kterýchkoli jiných portugalských zámořských teritoriích*“.⁹

Předpokládala se také pozdější definitivní delimitace hranic. Text jen zdánlivě vyzníval jako naprosté portugalské vítězství. Jiný dojem budila navazující Smlouva o přátelství a obchodu mezi Portugalskem a Čínou z 1. prosince. Podle jejího 3. článku se Portugalsko zavazovalo „*nikdy nezcižit Macao a jeho závislá území bez dohody s Čínou*“.¹⁰ Ve světle smluvního práva jako zdroje pozitivního mezinárodního práva nebyla tedy portugalská suverenita nikdy úplná.

V následujících desetiletích Čína i za nehlubších vnitřních potíží trvala na svém respektování. K oficiální delimitaci hranic „trvalého portugalského území“ nikdy nedošlo. Když se zvláštní vyslanec José de A. Castelo Branco v roce 1900 – během vrcholících těžkostí čínské monarchie za „boxerského“ povstání a evropské ozbrojené invaze – snažil potvrdit text smlouvy pekingským dvorem, nedocílil žádného úspěchu. Po revoluci z roku 1911 se čínské politické poměry zásadně změnily, ale ani Rodrigo Rodrigues v roce 1920 nezískal od republikánské vlády jistotu definitivního uznání portugalské suverenity nad Macaem. Město se přesto těšilo přízni asijských mocností. To se projevilo i za druhé světové války, kdy jediné Macao uniklo japonské invazi, která byla pro Čínu i pro sousední Hongkong brutální a ničivou zkušeností.

Po skončení druhé světové války se podmínky pro udržení malých enkláv výrazně zhoršily. V záceň Macaa zuřila občanská válka, kterou nakonec v roce 1949 vyhrála Mao Ce-tungova Komunistická strana Číny. Vítězstvím komunistů vznikla poněkud kuriózní situace. Od 1. října 1949 až do 15. dubna 1974 neexistovaly totiž mezi pekingským režimem a Salazarovým Portugalskem žádné oficiální diplomatické styky. Západoevropský stát jako člen NATO uznával po vzoru USA tchajwanský režim, diplomaté ČLR Lisabon opustili. Sama existence Macaa však vyžadovala, aby trvaly neformální, před ostatním světem víceméně utajované kontakty. Ty byly přínosem pro samotný komunistický režim v Pekingu. Oslabovaly jeho mezinárodní izolaci, nabývaly informace a fakticky ho vřazovaly mezi mocnosti, které je třeba respektovat. Podobně jako v Hongkongu, také v Macau se angažovali jako spojovací článek místní čínští obchodníci a politici (např. diskrétní Ho-Yin), pro něž byly obchodní výhody svobodného podnikání a čínská národnost přirozenou pohnutkou k budování mostů.

Čína nezpochybnila existenci Macaa ani v šedesátých letech, kdy se postavila do čela vznikajícího třetího světa. Právě za vrcholící dekolonizační vlny se v té době stalo pro Portugalsko udržení kolonií nesnadnou prioritou. Indická republika, která se v Bandungu v roce 1955 přihlásila k mírové politice, vyhrožovala násilným záborem Portugalské Indie. Právě na přelomu 50. a 60. let se v zájmu udržení Indie Portugalci pokusili přiblížit k Číně. Asijská velmoc se mohla stát v některých případech protipólem militantní dekolonizační strategie prosazované jak SSSR, tak USA. Se Salazarovým svolením rozehrával ministr zámoří Adriano Moreira složitou partii.¹¹ Šlo o to, využít čínsko-indického napětí pro čínskou mocenskou patronaci Portugalské Indie za nabídku používání přístavů a letišť v enklávách Goa, Diu a Damão. V tomto smyslu vyvíjeli na Peking přátelský nátlak zkušení a schopní diplomaté Edgar Snow a Jorge Jardim. Snad právě proto, že se začaly rýsovat slibné výsledky, Salazar se v poslední chvíli zalekl spojenectví s komunistickou Čínou a iniciativy tohoto druhu zablokoval. I v této chvíli projeví čínští vládcí vrcholný takt:

„Peking neřekl nic a na nic se neptal. Nereagoval.“¹² Věc Portugalské Indie byla ovšem také díky takové změně taktiky ztracena a kromě toho bylo třeba očekávat, že po vzoru tvrdého indického řešení brzy zmizí i poslední relikty portugalské objevitelské epochy v Asii – Timor obklíčený Indonésií a Macao ztracené v Číně.

Peking však nezasáhl. Naopak, čínský delegát v OSN prohlásil už v roce 1972, a to za intenzivní protiportugalské kampaně, že Macao není součástí koloniálních území a že může být ve vhodném okamžiku řešeno bilaterálními rozhovory. Čína trpělivě přihlížela k postupné erozi salazarismu v Portugalsku a v jeho zámořské říši. „Karafiátovou revolucí“ z 25. dubna 1974 skutečně v Portugalsku skončila jak éra autoritativního režimu, tak dějiny nejstarší koloniální říše. Lisabonští generálové vládnoucího Výboru národní spásy ovšem ani v případě Macaa neměli zcela jasno, jak proběhne dekolonizace nejmenšího a nejvzdálenějšího území pod portugalskou správou. Nenápadná čínská suverenita z předchozích dob se obrátila v prosazování zavazujících čínských postojů a čínské vůle při nutných bilaterálních jednáních. V zásadě Čína od počátku moudře odmítla okamžité portugalské opuštění Macaa a dala přednost graduální politice celostní nápravy vzájemných portugalsko-čínských vztahů.

Příkladná dekolonizace v čínské režii

Zásadní a systémové řešení otázky Macaa se skutečně nemohlo týkat jen tohoto malého území. Měnící se poměr sil ve světě v 70. a 80. letech 20. století a postupující globalizace světové politiky se stoupající rolí Číny automaticky vtahovaly do ohniska konvergence záležitosti související jak s portugalskou dekolonizací (např. ničivé obsazení Portugalského Timoru indonéskou armádou 7. prosince 1975), tak s čínskou snahou odpovědět na analogickou otázku britského Hongkongu. Do řešení, které by mělo být kvalifikované a trvalé, se musely promítnout i čínsko-sovětské a čínsko-americké relace. Macao se tedy mělo naposledy stát výmluvným uzlem mezinárodních vztahů, a tak potvrdit svou pověst mnohem důležitějšího subjektu, než jak napovídají jeho geografické parametry.

Předpoklady řešení, 1974–1979

Na podzim roku 1974 odjel na Dálný východ a do Macaa portugalský ministr meziúzemní koordinace (jak zněl nekolonialistický titul bývalého ministra pro „zámoří“), který v Macau zaznamenal zřejmě zlepšení vztahů s Čínou. První konkrétnější přímé kontakty vzápětí učinili diplomaté v New Yorku na půdě OSN. V komuniké pro tisk ze 6. ledna 1975 padlo dosavadní uznávání tchajwanského režimu: „Portugalská vláda pokládá za věc mimořádného zájmu a důležitosti, aby byly navázány normální vztahy s Čínskou lidovou republikou, jejíž vláda je jediným a legitimním zástupcem čínského lidu. V rámci této zásady Portugalsko pokládá Formosu (Tchaj-wan) za integrální součást Čínské republiky.“¹³ O Macau se vládní prohlášení vyjádřilo opět nedvojsmyslnou nabídkou dekolonizace: „Portugalská vláda dále soudí, že území Macaa bude moci být předmětem jednání v okamžiku, který obě vlády budou považovat za vhodný, prozatím přebírá odpovědnost za přísné respektování práv tam usídlených čínských občanů.“¹⁴ Následovala verbální nota odevzdaná 24. ledna 1975 tchajwanskému chargé d'affaires v Lisabonu, která zrušila diplomatické styky Portugalska s Tchaj-wanem a logicky požadovala i ukončení činnosti tchajwanského zastupitelského úřadu v Lisabonu.

Zlepšení portugalsko-čínských vztahů prosazovala tehdy vládní Komunistická strana Portugalska (PCP – *Partido Comunista Português*). V roce 1975 se uskutečnila první z několika stranických návštěv v Číně v poněkud choulostivé atmosféře napětí mezi oběma komunistickými modely, z nichž sovětský byl zatím straně Álvara Cunhala mnohem bližší. Portugalští komunisté nicméně zaznamenali dobrou vůli na straně vlídných čínských hostitelů. Protože Macao stále patřilo Portugalsku, musela se k němu vyjádřit také popřevratová

portugalská Ústava z roku 1976. Učinila tak nepříliš zřetelnou formulací otevírající prostor pro předpokládaná jednání v budoucnosti: „*Území Macao pod portugalskou správou se řídí statutem adekvátním jeho zvláštní situaci.*“¹⁵

Po smrti „historických“ vůdců Čou En-laje (8. 1. 1976) a Mao Ce-tunga (9. 9. 1976) se čínská zahraniční politika zřetelněji pragmatizovala. V roce 1978 byla vyhlášena nová politika modernizace. Ministr zahraničních věcí Chuang Chua podporoval postupné sbližování stanovisek a přijímal další návštěvy z Portugalska. „Tání“ mezi USA a Čínou zrychlovalo a zklidňovalo proces dorozumění mezi Čínou a západoevropskými státy. V roce 1978 přijížděly do Číny početné portugalské sportovní a obchodní delegace, konkretizovaly se vstřícné politické kroky předvídané plné obnovení diplomatických styků na 1. leden 1979. Prohlášení portugalské vlády ze dne 14. června 1978 znovu opakovalo možnost jednání o Macau a zároveň zakazovalo v Macau veškeré akty nepřátelské vůči ČLR.

Bezkonfliktní politické rozhovory zplnomocněnců proběhly v Paříži. Společné komuniké z 8. února 1979 ukončilo přípravnou etapu dorozumění; předběžný dialog skončil, diplomatické styky byly ustaveny a realizovány nástupem velvyslanců do tří měsíců po pařížské schůzce.

První období řešení, 1979–1987

Na bázi normalizace oboustranných vztahů začaly v roce 1980 živé oficiální styky portugalských a čínských institucí. Předseda portugalského Parlamentu, guvernér Macaa, ministr obchodu, vojenská delegace i delegace Portugalské socialistické strany navštívili čínské partnery. Ačkoli se zdůrazňovala přátelská povaha těchto kontaktů, k pokroku v řešení statutu Macaa zatím nedošlo. ČLR se v té době zajímala o Hongkong a až do prosince 1984 netříštila energii projednáváním jiné otázky. Pouze návštěva čínské delegace na vysoké úrovni v Portugalsku 16.–19. listopadu 1984 svědčila o tom, že Macao není zapomenuto. Jakmile byl deklarácí o Hongkongu z 19. prosince 1984 – podle geniálního politického *tour de force* vyjádřeného heslem „jedna země, dva systémy“ – v podstatě uzavřen osud větší britské korunní kolonie, mohlo přijít na řadu Macao.

Druhé období řešení, 1987–1999

Oficiálním impulzem k jednání se stala státní návštěva prezidenta Portugalské republiky generála Ramalha Eanese v Číně 21.–27. května 1985. Konkrétní rozhovory zahájily delegace stran na konci června 1986. Protože nevznikaly třecí plochy, mohla být poměrně brzy – 13. dubna 1987 – podepsána Společná deklarace (*Declaração Conjunta*) jako nezvratná tečka za historií portugalské přítomnosti v Číně.

Deklarace především stanoví, že 19. prosince 1999 o půlnoci odevzdá portugalská strana čínským úřadům správu Macaa. Aplikaci deklarace má zajistit zvláštní orgán nazvaný Spojená portugalsko-čínská kontaktní skupina (*Grupo de Ligação Conjunto Luso-Chinês*), nad níž mají dozor obě ministerstva zahraničních věcí.¹⁶ V praxi jde o čas, jež portugalská strana využije k ústupu a čínská strana k pozvolnému zaujetí pozic ve městě, které se stalo symbolem výdělků z mezinárodního gamblerství a příbuzné turistiky.

Stejně jako britská smlouva o Hongkongu je i portugalsko-čínská Společná deklarace pragmatickým navázáním na předchozí oboustranné pojmání Macaa jako bodu oboustranné konvergence nenárokovaného zatím Čínou jen proto, aby bylo možné dosáhnout cílů, které zajímaly obě strany. Obě smlouvy byly bez odporu přijaty, přestože zjevně spadají do kategorie nerovných smluv, tentokrát s jasnou mocenskou převahou diktující čínské strany. Ani Velká Británie, natož pak Portugalsko nemají koncem 20. století sílu k tomu, aby se vzepřely čínské vůli. Na obě dohody zamítavě reagoval tchajwanský režim. Okamžitě po jejich zveřejnění oznámil, že je neuznává. To ovšem na osudu Hongkongu ani Macaa už nemohlo nic změnit.

Po diplomatickém rozhodnutí se Britové ještě pokusili dotvořit v Hongkongu co nejdemokratičtější systém a popřípadě oddálit transfer moci. Ale Číňané v takovém okamžiku projevíli nesmiřitelnou tvrdost. Teng Siao-pcheng v září 1992 příliš nediskutoval s Margaret Thatcherovou, pouze prohlásil: „*Nadešel čas potvrdit, že Čína obnoví svou suverenitu nad Hongkongem v roce 1997.*“ Snahy posledního hongkongského guvernéra Chrise Pattena o posílení autonomních hongkongských orgánů v roce 1992 se ukázaly jako zbytečné. Po čínském převzetí moci rozhoduje totiž o systému správy jedině Čína. Na základě těchto zkušeností nemíjí Portugalsko v Macau prosazovat v přechodném období ani po čínském převzetí moci mermomocí autonomistická stanoviska, protože v tak malém a tak málo europeizovaném prostoru taková politika nemá nejmenší naději na úspěch.

Výhled, 1999–2049

Společná deklarace z roku 1987 stanoví pro Macao po roce 1999, po převzetí čínské moci, jak budou po dalších padesát let vypadat právní, hospodářské, sociální, kulturní a náboženské poměry. Macao by mělo zůstat relativně demokratickým „oknem“ nejen do Evropy a Asie, ale také spojovacím článkem kontinentální Číny s početnou čínskou diasporou ve světě.¹⁷ Přechodná etapa potvrzené čínské suverenity by měla zachovat také něco z minulých dob. Společná deklarace zaručuje, že „*současný společenský a ekonomický systém v Macau zůstane nezměněn, stejně jako zdejší způsob života*“,¹⁸ přičemž zde „*nemá být uplatňován socialistický systém a jeho politika*“.¹⁹

Portugalci a konečkonců všichni přívrženci Západu dobře chápou, že plnění takových dohod nadále zcela a výlučně závisí na čínské straně. Písemné záruky ještě nemusejí být skutečnými zárukami. Současný vývoj v Číně pouze naznačuje, že by vládům v Pekingu skutečně mohlo jít o udržení jednoho z pobřežních „motorů pokroku“ a brány otevřené pro příliv potřebných deviz a investic. Je jisté, že během padesátiletého přechodného období bude rozmanitá podpora skutečně přicházet – v kulturní a civilizační sféře např. prostřednictvím převážně portugalské Nadace Východ (*Fundação Oriente*).

O realizaci přijatých smluv, tedy i o životě v Macau však už dnes rozhoduje pouze Čína. Evropa odchází. První a poslední evropská základna v Orientu však bude i po prosinci 1999 připomínat peripetie moci, interakci západní a východní civilizace a svým způsobem i dávno předpovídaný *Untergang des Abendlandes*.

¹ Přehled dějin Macaa viz Galvão, H., Selvagem, C.: *Império Ultramarino Português*. Svazek IV. Lisabon 1953, s. 335–349. Z dalších děl umožňujících posoudit významnou historickou roli malého území jmenujeme alespoň: Montalto de Jesus, C. A.: *Historic Macao. Hongkong 1902*. Viz též Colomban, E.: *Resumo da história de Macau. Macao 1927*. Viz rovněž Morais Palha, J. A. F. de: *De Portugal a Macau através da história. Macao 1929*. Viz též Variz, M. M.: *Breve resumo da história de Macau*. In: *Boletim Eclesiástico da Diocese de Macau, Macao 1938*, ročník 36, č. 412, s. 17–24. Viz rovněž Boxer, C. R.: *Fidalgos in the Far East (1550–1770)*. Haag 1948. Viz též Brazão, E.: *Macao – Cidade do Nome de Deus na China não há outra mais leal*. Lisabon 1957. Viz rovněž Levy Gomes, A.: *Esboco Histórico de Macau (1511–1849)*. Macao 1957. Viz též Gonzaga Gomes, L.: *Páginas da História de Macau, Macao 1966*. V době „loučení“ s poslední portugalskou osadou v zámoří byl dovršen náročný projekt podrobné chronologie moderních dějin zámořského území. Viz Basto da Silva, B.: *Cronologia da História de Macau, Século XX*. Sv. 1–4. Macao 1996–1997.

² Dokument transkribuje a analyzuje J. M. Braga. Viz Braga, J. M.: *O Primeiro Acordo Luso-Chinês realizado por Leonel de Sousa em 1554*. Macao 1939.

³ Viz Boxer, C. R.: *The Great Ship of Amacon – Anals of Macao and the Old Japan (1555–1640)*. Lisabon 1959.

⁴ Úspěchy v Japonsku byly rychlé, ale reakce šogunů pak o to tvrdší. Kruté pronásledování Portugalců v Japonsku po roce 1623 znamenalo pro většinu misionářů děsivou mučednickou smrt. Viz např. Ambrósio de Pina, A.: *Nos Horizontes da Índia e do Japão*. Lisabon 1971. Politický obrat japonských vládů proti dříve přijímaným Portugalcům a Španělům byl ovšem do značné míry výsledkem nizozemských intrik.

⁵ Viz Gervais, R.: *A Derrota dos Holandeses em Macau (24-6-1622)*. In: *Boletim Eclesiástico da Diocese de Macau, Macao 1922*, ročník 20, číslo 228–229, s. 40–47.

- ⁶ Viz např. Boxer, C. R.: *Expedições militares portuguesas em auxílio dos Mings contra os Manchús (1621–1647)*. Macao, b. d.
- ⁷ Polovinu 17. století zachycuje C. R. Boxer. Viz Boxer, C. R.: *Macau na época da Restauração*. Macao 1942.
- ⁸ Přes Lisabon, Gou a Macao pronikl až k císaři Kchang-simu také český jezuitský misionář Karel Slavíček (1678–1735). Viz např. Kunský, J.: *Čeští cestovatelé, I*. Praha 1961, s. 267–278.
- ⁹ Galvão, H., Selvagem, C.: cit. dílo, s. 346.
- ¹⁰ Výklad dokumentů viz Vasconcelos Saldanha, A.: *Estudos sobre as Relações Luso-Chinesas*. Lisabon 1996, kapitola 9.
- ¹¹ Viz Moreira, A.: *Notas do Tempo Perdido*. Matosinhos 1996, s. 39.
- ¹² Snahy Lisabonu zachránit Portugalskou Indii pomocí složitě globální diplomacie oslabující SSSR i USA podrobně zachycuje F. Nogueira. Viz Nogueira, F.: *Salazar*. Svazek V. Porto 1984. K Macau se vztahuje i článek *O Memorial Secreto de Franco Nogueira* v časopise *Público*, Lisabon, 25. 4. 1993.
- ¹³ Tato pasáž je pozoruhodná ze dvou důvodů. Za prvé se portugalské formulace ani po revoluci nevzdávají opatrných připomínek historických tradic, zde v jinak už nepoužívaném vlastním jménu „Formosa“ (z objevitelského názvu Ilha Formosa – „Krásný ostrov“ – ze 16. století pro Tchaj-wan), což lze označit za poslední fázi dříve uplatňovaných „historických“ nároků na kolonie. Za druhé došlo ve formulaci „integrální součást Čínské republiky“ k závažnému lapsu; namísto Čínské lidové republiky tu bylo použito pojmu, kterým označoval svůj stát právě tchajwanský režim.
- ¹⁴ „O Governo Português considera ainda que o Território de Macau poderá ser motivo de negociações no momento que for considerado apropriado pelos dois Governos, responsabilizando-se, entretanto, pelo respeito rigoroso dos direitos dos cidadãos chineses aí residentes.“ Viz i s analýzou: Ramos, J. de D.: *A Declaração Conjunta sobre Macau no âmbito das relações luso-chinesas*. In: *Política Internacional*, č. 14, Lisabon, jaro–léto 1997, s. 19–30.
- ¹⁵ „O Território de Macau, sob administração portuguesa, rege-se por estatuto adequado à sua situação especial.“ In: tamtéž.
- ¹⁶ Viz Santana Carlos, A.: *O Grupo de Ligação Conjunto Luso-Chinês*. In: *Política Internacional*, č. 14, Lisabon, jaro–léto 1997, s. 43–47.
- ¹⁷ Viz Ngai, G.: *A posição de Macau na diáspora chinesa e o seu papel na futura „Grande Comunidade Chinesa“*. In: tamtéž, s. 31–42.
- ¹⁸ *Corpo de Declaração Conjunta*, čl. 2, č. 4, text společné deklarace, Ministerstvo zahraničních věcí, Lisabon 1987.
- ¹⁹ Tamtéž, příloha I, část I.